

Бодров В.Г.,

доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри економічної теорії та історії економіки
Національної академії державного управління
при Президентові України

ОСНОВИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Досліджено основи конкурентоспроможності національної економіки в контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів. Проаналізовано конкурентні переваги економіки України, позитивні й негативні наслідки вступу до СОТ. Обґрунтовано головні завдання системи державного управління у сфері забезпечення конкурентоспроможності національного виробництва.

The basics of competitiveness of national economy in the context of globalization and integration are researched. The competitive advantages of Ukrainian economy are analyzed; the positive and negative effects of Ukraine's entry in WTO are analyzed. The main tasks of the public administration system in order to provide the competitiveness of national production are grounded.

Особливості та складнощі ринкових перетворень економічної системи в Україні, як і в інших молодих державних утвореннях на пострадянському просторі, полягають у тому, що вони збіглися в часі зі зміною суспільного ладу й відбуваються на тлі глобальних трансформацій, що охопили світове ринкове господарство з метою його пристосування до вимог та імперативів постіндустріального, інформаційного суспільства. Слід зазначити, що сучасне світове господарство є перехідним від свого вже звичного стану сукупності національних економік та зв'язків між ними до якогось принципово нового, загальнопланетарного економічного феномену. Дедалі більше спрямованість інвестиційних потоків, а отже ресурсів, технологій, готової продукції, визначається регуляторами глобального характеру, які призводять до тектонічних зрушень у міжкраїновій і міжцивілізаційній конкуренції. Відповідно до глобального руху капіталів диференціюються темпи та якість економічного розвитку як окремих країн, так і великих планетарних регіонів, межі яких значною мірою співпадають із лініями розмежування світових цивілізацій. Звичайним стає те, що не внутрішнє життя саме по собі, а його симбіоз зі світогосподарськими регуляторами визначають піднесення або ж занепад економіки, масштаби злиднів чи добробуту тієї чи іншої держави¹.

За таких обставин важливим чинником внутрішніх соціально-економічних та політичних перетворень якраз і виступають глобалізаційні та інтеграційні процеси, що супроводжуються загостренням міжнародної конкуренції. Якщо Україна, розв'язуючи проблеми становлення ефективного ринкового господарства як основи розбудови відкритого, вільного, демократичного громадянського

¹ Тарасевич В.Н. Очерки теории переходной экономики. — К.: Наук. думка, 2001. — С. 70—71.

суспільства, не хоче залишитися обабіч магістрального шляху людської цивілізації й безнадійно відстати, вона, безперечно, повинна усвідомлювати необхідність істотного посилення наявних і набуття нових конкурентних переваг на світових ринках.

Економічна конкуренція є однією з фундаментальних цінностей сучасного демократичного суспільства, соціального ринкового господарства. Протягом останніх 16-ти років в Україні відбувся перехід від адміністративно-планової економіки до ринкової, де понад половину всіх товарів, робіт і послуг виробляється суб'єктами господарювання, які діють за умов істотної конкуренції. Конкурентне середовище сформовано, зокрема, в торгівлі, сфері послуг на багатьох ринках агропромислового комплексу, легкої, харчової промисловості, машинобудування, будівництва, автомобільного транспорту, у фінансовій діяльності.

Разом із тим співвідношення конкурентного та монополізованого секторів, що спостерігається в економіці сучасної України, було характерним для індустріального суспільства західних країн середини ХХ століття. Проведена в Україні з початку 1990-х років демонополізація економіки сприяла посиленню конкуренції на вітчизняних товарних ринках. Проте ще багато галузей національної економіки мають монопольну структуру. Водночас у економіці сучасного постіндустріального, інформаційного суспільства розвинутих країн світу за конкурентних умов створюється понад 80 % загального обсягу товарів, робіт і послуг, а за відсутності конкуренції — не більше 2 %.

Сьогодні головними перешкодами на шляху забезпечення конкурентоспроможності української економіки в глобалізованому середовищі є вузькість внутрішнього ринку, фіскальна спрямованість податкової політики, відсутність стимулів інноваційно-інвестиційної діяльності, тінізація економіки, поширення корупції, неієднатність системи державного управління в царині забезпечення та захисту конкурентних переваг вітчизняних товаровиробників. Конкурентні переваги значною мірою здобуваються шляхом отримання пільг, дотацій із державного бюджету, за рахунок дешевої робочої сили, заниженого курсу національної валюти, прямого чи прихованого субсидування галузей, отримання тіншових прибутків, експлуатації вичерпуваних природних та екологічних ресурсів тощо. Зрозуміло, в умовах економічної відкритості, просування до СОТ такий різновид конкуренції не сприяє позитивним структурним зрушенням, інноваційній діяльності підприємств та підвищенню конкурентоспроможності національної економіки. Конкурентні переваги, що забезпечили вигідне становище України на світових ринках низькотехнологічної продукції, втрачають своє значення, а нові формуються доволі повільно².

Розглядаючи загальні економічні передумови й теоретичні засади формування ефективної конкурентної стратегії України в процесі глобалізації та євроін-

² Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році”, 9 лютого 2006 р. — К., 2006. — С. 76.

теграції, слід насамперед виділити необхідність утвердження через цілеспрямовану політику держави ліберального господарського устрою. Підґрунтям такого устрою є вільне підприємництво та адекватна йому система державного регулювання економіки, однотипні як для внутрішніх, так і для зовнішніх ринків. Лише в такому середовищі можливе новаторство в пошуку нових ринків та забезпеченні ефективного поведінки на них господарюючих суб'єктів. І в цьому плані велике значення має реалізація фундаментальних принципів теорії соціального ринкового господарства. Вона слугує основою інституційної політики створення в національній економіці розвинутого конкурентного середовища. Тільки за умови її послідовного проведення можуть бути сформовані національні конкурентні переваги. З огляду на можливості їх подальшого використання при освоєнні європейського й нових ринків, слід враховувати основні положення теорії конкурентної стратегії. Остання зосереджує увагу на пошуках найважливіших для кожної країни способів виявлення та забезпечення дії чинників високої конкурентоспроможності та підтримання середовища, сприятливого для вільної реалізації фірмами своїх переваг на зовнішньому ринку³.

Як відомо, широкого розголосу набувають щорічні публікації світових рейтингів конкурентоспроможності (за індексом зростання конкурентоспроможності та індексом конкурентоспроможності бізнесу). В минулому році Україна посідала в них місце десь у восьмій десятці. Недалеко розташувалася й Росія. Але якщо уважно придивитися, то з'ясовується, що в оприлюднених списках першої десятки рейтингу немає ні Японії, ні Німеччини, ні Франції, ні інших великих країн, окрім США. Немає там і Китаю, який просто не пускають на європейські ринки, а потім називають неконкурентоспроможним. Усе це свідчить про методологічні недоліки визначення національної конкурентоспроможності шляхом простого отождолення з конкурентоспроможністю корпорацій і фірм. Це груба помилка, оскільки необхідно чітко розрізняти національну конкурентоспроможність як єдине, органічне ціле й конкурентоспроможність окремих корпорацій та фірм. Національна конкурентоспроможність визначається безпосередньо наявністю у країні економічного й науково-технічного потенціалу, конкурентоспроможних галузей, виробництв. Звідси випливає, що підвищення конкурентоспроможності національного господарства загалом вимагає створення відповідних соціально-економічних, правових та організаційних умов, включаючи формування конкурентоспроможних систем корпоративного та державного управління⁴. Тоді й результати зазначених вище порівнянь, рейтингових оцінок будуть не такими дивовижними, хоча й вони навряд чи будуть задовільними для України.

³ Бодров В.Г., Лазебник Л.Л. Інституційні аспекти фінансової політики держави у контексті стратегії економічного зростання // Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України (економіка, право). — Ірпінь, 2005. — № 3 (30). — С. 49—50.

⁴ Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: В 3 т. / За ред. В.М. Гейця, В.П. Семиноженка, Б.Є. Кваснюка. Т.3. Конкурентоспроможність української економіки. — К.: Фенікс, 2007. — С. 61—62.

Глобалізація не скасовує національну відокремленість країн та їхніх економік. Стратегія США, Росії, Китаю, деяких найрозвинутіших європейських країн якраз спрямована на збереження верховенства національного законодавства над міжнародним, на зміцнення провідної або, принаймні, гідної ролі в глобалізованому й уніфікованому світі. Досвід України останніх 15-ти років свідчить, що сповідування загальнолюдських цінностей, які до того ж не стверджувались реальною політикою, дуже часто відбувалося на тлі нехтування національними інтересами або їх абсолютного нерозуміння та неусвідомлення. Пошуки національної ідеї не увінчалися успіхом і були підмінені періодичною зміною векторів розвитку — наближенням то до Росії з ЄП, то до ГУАМ, то до ЄС із НАТО. В цьому контексті головним для України на сьогодні є збереження власної суб'єктності у глобалізованому економічному середовищі, де на нас не чекають із відкритими обіймами.

Головний показник конкурентоспроможності країни на світовому ринку — рівень ефективності використання всіх економічних ресурсів, і насамперед праці. Тільки за таких обставин розширення експорту країни може привести до підвищення життєвого рівня. Кожна з теорій (порівняльних переваг на основі факторів виробництва, переваг за рахунок масштабу, технологічного відриву, життєвого циклу продукту) пояснюють лише одну складову успіху на світовому ринку й тому взяті окремо не можуть слугувати визначенню експортної стратегії як усїєї країни, так і окремої фірми. В цілому, з теоретичної точки зору, експортна стратегія за умов глобалізації — це стратегія підвищення конкурентоспроможності вільного господарського устрою, який надає можливість найефективніше реалізувати конкурентні переваги на світовому ринку. На сьогодні головними конкурентними перевагами України є:

- високий освітній рівень працездатного населення;
- розвинена мережа наукових установ, що в ряді галузей мають наукові доробки світового рівня;
- наявність великих і, водночас, близько розташованих одні від одних запасів різноманітних природних ресурсів⁵.

При розробці експортної стратегії слід правильно розуміти роль держави у цьому процесі, яка полягає, передусім, у стимулюванні вітчизняного виробника до постійного самостійного розвитку та вдосконалення власних конкурентних переваг. Пряма державна фінансова допомога експортерам та інші протекціоністські заходи можуть використовуватись лише як виняток. При цьому держава має дбати не лише про динамічний розвиток малого та середнього бізнесу, а й сприяти, насамперед, формуванню великих компаній та фінансово-промислових груп, які створюватимуть конкурентоспроможні товари та послуги, забезпечуватимуть раціональне співвідношення спеціалізації й

⁵ Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: В 3 т. / За ред. В.М. Гейця, В.П. Семиноженка, Б.Є. Кваснюка. Т.3. Конкурентоспроможність української економіки. — К.: Фенікс, 2007. — С. 61—62.

універсалізації національного виробництва, необхідні для успішної конкуренції на світових ринках⁶.

За таких обставин найпродуктивнішою, на наш погляд, стратегією розширення експорту є та, яка поєднує теорії конкурентних переваг національної економіки з мікроекономічною теорією. У такому разі центр дослідження зміщується на мезорівень — регіонально сконцентровану галузь. Важливим є також той факт, що, незважаючи на глобалізацію конкуренції, значення кожної країни не зменшується. Інтернаціоналізація господарського життя, тенденція до інтеграції економічних потенціалів різних країн, як і заходи щодо зменшення протекціоністських та інших бар'єрів на шляху вільної торгівлі, навпаки, посилили роль окремих країн. Відмінності в характері та культурі держав, умовах, створюваних кожною з них для власних фірм, не стають менш важливими в умовах інтернаціоналізації — вони конче важливі для успіху країни на світовому ринку. Поєднання концепції М. Портера та формальних моделей П. Кругмана надає розв'язанню загальноекономічних питань, а також питань стосовно економіки підприємства у зв'язку з міжнародною конкурентоспроможністю нові підстави для обґрунтування⁷. Інтеграція обох підходів є кроком до зменшення в цій сфері теоретичного дефіциту та розробки на основі чіткого розуміння процесів створення та підтримання національної конкурентоспроможності теоретично обґрунтованої стратегії просування експорту України на світовий ринок.

Сучасні тенденції глобалізації ринкового господарства вимагають зовнішньої цільової спрямованості розвитку будь-якої країни. Проведення подальших ринкових реформ, підвищення конкурентоспроможності національної економіки потребує створення потужної рушійної сили, яка їх спрямовувала б і підтримувала б нарощування високоефективного експортного потенціалу, особливо в умовах вступу України до Світової організації торгівлі. Роль цієї рушійної сили повинен відігравати інноваційно-інвестиційний процес, що тісно поєднується, синхронізується з розвитком інтеграційних та соціальних перетворень. Центр ваги міжнародного співробітництва, принаймні на початковому етапі євроінтеграції України, варто перенести, як зазначалося вище, з макро- на мікрорівень (підприємств, фірм) і в регіони. У зв'язку з цим необхідно змінити існуючу парадигму допуску іноземного капіталу у країну, подолати негативну тенденцію до використання іноземних інвестицій головним чином для підтримки бюджету. Сподівання на іноземний капітал справдяться в разі створення сприятливого інвестиційного клімату, розширення можливостей іноземного інвестування, надання йому відповідних пільг, пропонування як об'єктів капіталовкладень не найгірших, а найкращих підприємств, якщо йдеться про інноваційний капітал. Усе це, безперечно, допоможе зробити заявку України привабливою для ЄС,

⁶ Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: В 3 т. / За ред. В.М. Гейця, В.П. Семиноженка, Б.Є. Кваснюка. Т.3. Конкурентоспроможність української економіки. — К.: Фенікс, 2007. — С. 61—62.

⁷ Портер М. Международная конкуренция. — М.: Междунар. отношения, 1993. — С. 51—63.

забезпечить її економічно⁸. У свою чергу, приєднання до СОТ означатиме застосування державою загальноновизнаних у міжнародній практиці правил торгівлі, що може стати вирішальним для інтеграції України в європейські економічні й політичні структури на основі реалізації її конкурентних переваг.

Водночас при вступі України до СОТ треба враховувати цілу низку можливих негативних наслідків, ризиків і застережень, серед яких варто виділити такі:

— коливання кон'юнктури світового ринку, що може призвести до втягнення України у глобальні економічні кризи;

— неготовність переважної більшості вітчизняних товаровиробників до жорсткої міжнародної конкуренції;

— невідповідність національних стандартів міжнародним нормам торгівлі та, як наслідок, зростання витрат інституціональної трансформації;

— занепад окремих галузей і секторів економіки внаслідок зменшення їх прямої підтримки з боку держави відповідно до сотівських угод;

— несумісність товарної структури експорту України зі структурою світової торгівлі, що істотно обмежуватиме нарощування обсягів продажу товарів і послуг на зовнішніх ринках;

— необхідність витратної, тривалої структурної перебудови економіки зумовлює негативний вплив на ВВП у початковий період після приєднання до СОТ.

До зазначених вище та інших ризиків додається тимчасова дисфункція державного регулювання економічного розвитку, спричинена переходом на нові, міжнародно погоджені умови та стандарти державного інтервенціонізму й відмовою від використання традиційних важелів економічної політики (пільг, митно-тарифного регулювання, скасування заборгованості підприємств перед державою, державних закупівель із метою стимулювання вітчизняного товаровиробника тощо).

Однак не варто абсолютизувати вплив несприятливих економічних та інституційних чинників на конкурентоспроможність національної економіки. В більшості випадків саме членство в СОТ надає широкий спектр можливих заходів, механізмів, процедур, інструментів для мінімізації негативних наслідків та ризиків, що випливають із приєднання до СОТ. Мова йде, насамперед, про використання добре апробованих у СОТ механізмів об'єктивного вирішення торговельних спорів, отримання міжнародно визнаного права застосування заходів захисту внутрішнього ринку, окремих галузей економіки відповідно до угод СОТ, зокрема інструментарію нетарифного регулювання. В цьому плані істотно зростає значення діяльності сьогодні малопомітних державних регуляторних органів на кшталт Комітету з технічного регулювання, санітарно-епідеміологічних служб, національних систем сертифікації, стандартизації продукції та послуг, патентування й ліцензування тощо. Необхідно запровадити більш жорсткі (навіть порівняно зі світовими, європейськими) стандарти проти недоброякісної продукції,

⁸ Європейський вектор економічного розвитку: 36. наук. праць / За заг. ред. А.О. Задой, В.М. Тарасевича. — Дніпропетровськ: Вид-во ДУЕП, 2005. — С. 63.

забезпечити проведення серйозних техніко-екологічних експертиз імпортованих продукції, технологій і послуг, ввести й неухильно дотримуватися правил національної сертифікації на відповідність.

Успішна реалізація зазначених заходів на основі використання існуючих у СОТ механізмів багатостороннього врегулювання спорів, захисту національного товаровиробника може стримуватися відсутністю в різних сферах економіки, бізнесового та державного управління критичної маси добре підготовлених, досвідчених фахівців у галузі міжнародного торговельного права, антимонопольного й нетарифного регулювання, відповідного менеджменту. Усе це висуває зовсім нові вимоги до якості підготовки зазначених фахівців у системі вищої освіти, а також перепідготовки й перекваліфікації працівників митних і податкових служб, органів державної сертифікації, стандартизації.

Наведені заходи мають бути передбачені у спеціальній урядовій програмі з нейтралізації негативних наслідків та ризиків, пов'язаних зі вступом України до СОТ, і посилення конкурентних переваг національної економіки. Для забезпечення конкурентоспроможності останньої в жорсткому глобальному середовищі й у процесі приєднання до СОТ уся система державного управління має зосередитись на виконанні принаймні таких важливих умов.

1. Інституціоналізація стабільного конкурентного середовища, яка включала б у себе послідовний розвиток інститутів захисту приватної власності та прав найманих працівників, запровадження ефективних механізмів розв'язання корпоративних конфліктів, регулювання цін та витрат монополістів, рентних відносин із метою недопущення підвищення цін і тарифів на їхню продукцію, запобігання недобросовісній конкуренції проти національних виробників як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, спрощення доступу до фінансових та інформаційних ресурсів для малого та середнього бізнесу, розвиток інфраструктури відповідної підтримки.

2. Розвиток та примноження великого національного капіталу, введення його у прозоре економічно-правове поле, підвищення соціальної відповідальності перед суспільством, нарощування національного інвестиційного потенціалу та державна підтримка експансії на зовнішні ринки, припинення практики реприватизації як засобу зведення політичних рахунків та перерозподілу власності на користь політично домінуючих фінансово-олігархічних груп.

3. Стимулювання інноваційної діяльності, що вимагає поетапної зміни переважно сировинно-експортної структури економіки, переорієнтації інвестиційних потоків на інноваційну сферу, впровадження високих технологій, формування в Україні засад інноваційної моделі розвитку та знанневої економіки. З цією метою має бути створена національна інноваційна система, що органічно поєднуватиме фундаментальну та прикладну науки, технологічну сферу, виробництво та управління інноваційними процесами, що сприятиме становленню й розширенню внутрішнього ринку інновацій.

4. Проведення реструктуризації економіки в напрямку створення своєрідного ядра саморозвитку. Це може бути комплекс машинобудівних галузей, у тому числі

й тих, що обслуговують ВПК. Причому це ядро тривалий час може й не бути конкурентоспроможним за ринковими мірками — тут має бути застосований політичний підхід. Вузькоринкові критерії в даному випадку не прийнятні. Треба забезпечити це ядро від посягань конкурентів. На жаль, наш відтворювальний комплекс еволюціонує не в бік машинобудування, а в бік важкої промисловості, паразитування на перевагах транзитної держави. З огляду на це, а також враховуючи втрату цінної конкурентоспроможності нашої металургії, хімії тощо, потрібна активна структурна та промислова політика.

5. Детінізація економіки та залучення некримінальних капіталів у інвестиційні процеси шляхом розробки та реалізації спеціальної довгострокової політики легалізації тіншових капіталів. Основою такої політики має стати запровадження на певний період амністії тіншовому капіталу через відкриття йому шляхів для легального інвестування, зокрема звільнення від оподаткування легалізованих коштів некримінального походження в разі їх спрямування на інновації.

6. Термінові уваги й невідкладних заходів із розв'язання потребують проблеми, пов'язані з кількістю та якістю людського капіталу. Тривожна тенденція до скорочення людського капіталу, його деградації може призвести до втрати країни як суб'єкта глобалізованого світу. Необхідно забезпечити зміцнення соціальної єдності суспільства. Потрібні неординарні заходи для подолання соціального, національного, міжконфесійного розшарування в суспільстві.

7. Надзвичайно актуальним сьогодні, особливо у зв'язку з відчайдушними зусиллями чинної влади стосовно просування на конкурентне поле СОТ і ЄС, є тотальне зовнішньополітичне забезпечення конкурентоспроможності національної економіки відкритими та прихованими методами.

8. Наявність політиків, державників, які володіють баченням майбутнього далі небосхилу наступних чергових виборів. Можливо, це і є головною й найважче досяжною передумовою забезпечення конкурентоспроможності України у глобалізованому світі.

Найважливішою передумовою реалізації зазначених пріоритетів сучасного етапу реформування української економіки, підвищення її конкурентоспроможності в глобальному світі є досягнення соціального консенсусу, загальнонаціональної згоди всіх здорових сил суспільства на основі широкого громадського діалогу, порівняння різних поглядів та ідей із метою усвідомленого вибору ефективних, з найменшими соціальними витратами, шляхів реінтеграції в постіндустріальну цивілізацію, забезпечення високих стандартів добробуту для всіх. Дуже важливо за гостротою політичних дискусій, зіткненнями консервативних і радикальних концепцій, програм економічних перетворень останнього 16-річчя не випустити з поля зору головний вектор розвитку світової цивілізації й чітко орієнтуватися на ідеали вільного, демократичного, конкурентного та ефективного суспільства майбутнього.